

Keywords: heir; testator; accept of inheritance; application for acceptance; right to refuse.

Банасевич І.І.

ВІДШКОДУВАННЯ МОРАЛЬНОЇ ШКОДИ ЯК СПОСІБ ЗАХИСТУ ПРАВ СПОЖИВАЧІВ

УДК 347.454

Проблема відшкодування моральної (немайнової) шкоди завжди викликала жваві дискусії в науці, а також породжувала неоднокове застосування відповідних норм і у практиці. Тривалий час, як правило, у випадку порушення договірної зобов'язання відшкодуванню підлягала тільки матеріальна шкода. Вимоги про відшкодування моральної шкоди задовольнялись тільки у межах недоговірних зобов'язань. Виключенням із цього загального правила було право на відшкодування моральної шкоди, передбачене п.5 ст. 4 Закону України «Про захист прав споживачів» заподіяної небезпечною для життя і здоров'я продукцією, у випадках, передбачених законодавством.

Відшкодування моральної шкоди є універсальним способом захисту цивільних прав та інтересів й права споживачів не є винятком. Однак судова практика щодо відшкодування моральної шкоди у випадку порушення прав споживачів за останнє десятиріччя свідчить про протилежне. Слід зазначити, що і в науковій літературі немає єдності із цього питання. Відсутність єдності поглядів щодо відшкодування моральної шкоди за порушення прав споживачів як у доктрині цивільного права, так і у судовій практиці зумовила актуальність даної наукової статті.

Відповідні наукові пошуки провадяться з метою напрацювання єдиного підходу щодо можливості відшкодування моральної шкоди за порушення прав споживача виходячи із універсальності даного способу захисту цивільних прав та інтересів.

Слід зазначити, що окремі аспекти захисту прав споживачів були предметом дослідження у працях М. М. Гудими «Захист прав споживачів за договором про надання туристичних послуг», Г. А. Осетинської «Цивільно-правовий захист прав споживачів за

законодавством України», О. П. Письменної «Правовідносини, що виникають у зв'язку з порушенням прав споживачів внаслідок недоліків товарів, робіт (послуг)», Ю. Ю. Рябченка «Судовий захист прав споживачів», О. Ю. Черняк «Цивільно-правовий статус споживача у контексті адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу», О. Ю. Єгоричевої «Цивільно-правова відповідальність за продаж споживачам товарів неналежної якості», Г. О. Ільченко «Цивільно-правовий захист прав споживачів страхових послуг», Р. В. Пожоджука «Захист прав споживачів за договором постачання електричної енергії через приєднану мережу», У. П. Гришко «Захист прав споживачів транспортних послуг», В. О. Погребняка «Цивільно-правове регулювання відносин споживчого кредитування в Україні», Є. О. Ружицької «Права споживачів за договором роздрібної купівлі-продажу» та інших. Як бачимо, усі зазначені наукові роботи фрагментарно досліджують проблеми відшкодування моральної шкоди як одного із способів захисту прав споживачів. Залишились невирішеними та є дискусійними досі питання можливості застосування відшкодування моральної шкоди як способу захисту порушених прав сторін споживчого договору, критеріїв оцінки розміру заподіяної моральної шкоди, встановлення розміру компенсації тощо.

У науковій літературі справедливо зазначається, що право на компенсацію моральної шкоди – це можливість людини, котрій заподіяно таку шкоду внаслідок порушення її прав чи свобод, вимагати від порушника виконання його обов'язку вчинити певні дії, спрямовані на усунення або ж послаблення у неї негативних психічних станів та процесів, викликаних приниженням її гідності внаслідок цього порушення, а також її можливість звернутися, у разі потреби, до компетентних національних чи міжнародних органів за примусовим забезпеченням виконання цього обов'язку [1, с.20].

У ст. 23 ЦК України встановлено, що особа має право на відшкодування моральної шкоди, завданої внаслідок порушення її прав; моральна шкода відшкодовується незалежно від майнової

шкоди, яка підлягає відшкодуванню та не пов'язана з розміром цього відшкодування.

Відповідно до п. 3 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди» під моральною шкодою потрібно розуміти втрати немайнового характеру внаслідок моральних чи фізичних страждань або інших негативних явищ, заподіяних фізичній чи юридичній особі незаконними діями або бездіяльністю. Моральна шкода може полягати, зокрема: у приниженні честі, гідності, престижу або ділової репутації, моральних переживаннях у зв'язку з ушкодженням здоров'я, у порушенні права власності (в тому числі інтелектуальної), прав, наданих споживачам, інших цивільних прав, у зв'язку з незаконним перебуванням під слідством і судом, у порушенні нормальних життєвих зв'язків через неможливість [2].

Також слід звернути увагу на те, що відшкодування моральної (немайнової) шкоди є одним із загальних (універсальних) способів захисту суб'єктивних цивільних прав та охоронюваних законом інтересів, передбачених ст. 16 ЦК України.

Відповідно до ч.1 ст. 611 ЦК України у разі порушення зобов'язання настають правові наслідки, встановлені договором або законом, зокрема: припинення зобов'язання внаслідок односторонньої відмови від зобов'язання, якщо це встановлено договором або законом, або розірвання договору; зміна умов зобов'язання; сплата неустойки; відшкодування збитків та моральної шкоди. Саме таке формулювання наведеної норми і стало причиною відмови судів у частині задоволення позову про стягнення моральної шкоди за порушення умов договору. Так, у постанові Верховного Суду України від 06 червня 2012 р. у справі №6-49цс12 [3] зроблено висновок, що «суди дійшли обґрунтованого висновку про відмову в задоволенні позову в частині моральної шкоди, оскільки ні договором страхування, ні законом таке відшкодування не передбачено. Зазначений висновок ґрунтується на вимогах статті 611 ЦК України, відповідно до якої відшкодування моральної шкоди в разі невиконання зобов'язання допускається, якщо такі наслідки передбачені законом або договором».

Із прийняттям Закону України «Про відповідальність за шкоду, завдану внаслідок дефекту в продукції» ситуація із відшкодуванням моральної шкоди споживачам повинна була змінитися, оскільки відповідні зміни було внесено у п.5 ч.1 ст. 4 Закону України «Про захист прав споживачів» та відшкодування моральної шкоди не повинно було залежати від того, чи є продукція небезпечною для життя і здоров'я. Однак, суди не змінили своєї практики відмови у задоволенні вимог щодо відшкодування моральної шкоди, а судова практика пішла шляхом визнання права на відшкодування моральної шкоди лише у випадках, коли вона заподіяна життю та здоров'ю внаслідок дефектів у продукції та виключала таку можливість у разі порушень прав споживачів, які не пов'язані із загрозою їх життю та здоров'ю.

Прикладом може слугувати постанова Великої Палати Верховного Суду від 20 березня 2019 року у справі №761/26293/16-ц (провадження №14-64цс19) [4], в якій вказано, що «Велика Палата Верховного Суду погоджується з висновками судів попередніх інстанцій про відсутність підстав для задоволення вимоги про стягнення моральної шкоди, оскільки відшкодування моральної шкоди у разі порушення зобов'язання (стаття 611 ЦК України) може здійснюватися виключно у випадках, що прямо передбачені законом, а також якщо умови про відшкодування передбачені укладеним договором. Відповідно до положень статей 4, 22 Закону України «Про захист прав споживачів» споживачі мають право на відшкодування моральної шкоди тільки в разі її заподіяння небезпечною для життя і здоров'я людей продукцією у випадках, передбачених законом». Така ж правова позиція була висловлена Верховним судом України у Постанові від 24 лютого 2016 року по справі №6-1790цс15 [5], в якій зазначено, що оскільки ні чинним законодавством, ні договором, укладеним між позивачем та ПАТ «Укргазбанк», не передбачено право позивача на відшкодування моральної шкоди у зв'язку з неповерненням банком депозиту, то позов про відшкодування моральної шкоди не підлягає задоволенню.

Зазначені вище правові позиції Верховного суду України зумовлені декількома причинами: по-перше, редакція п.5 ч.1 ст.

4 Закону України «Про захист прав споживачів» хоч і була змінена, однак тим самим було змішано шкоду, завдану недоліками у продукції та шкоду, завдану внаслідок дефектів в продукції не зважаючи на істотні відмінності між цими поняттями; по-друге, внаслідок вказівки на те, що споживач має право на відшкодування шкоди відповідно до закону, суди визнають можливість відшкодування шкоди тільки у випадку, якщо вона була спричинена відповідно до Закону України «Про відповідальність за шкоду, завдану внаслідок дефекту в продукції», а це у свою чергу значно звужує коло підстав відшкодування моральної шкоди; по-третє, у рішеннях судів однозначно зазначається, що передбачені п.5 ч.1 ст. 4 Закону України «Про захист прав споживачів» правила не поширюються на договірні відносини.

Такої ж позиції дотримуються і вчені-цивілісти. Так, О.О. Кот зазначає, що позицію Верховного Суду України щодо неможливості відшкодування моральної шкоди у договірних відносинах можна вважати законною та обґрунтованою, оскільки, по-перше, таке відшкодування у договірних зобов'язаннях можливе у випадку, коли воно передбачене договором або законом. По-друге, у договірних чи інших зобов'язальних правовідносинах сторони завжди визначені і кредитор має лише право вимоги до боржника, яке і є частиною змісту правовідносин і, якщо боржник не виконує свого обов'язку, то він порушує лише кореспондуюче право вимоги кредитора, оскільки ніякого іншого суб'єктивного права у відносинах між ними не існує, відтак порушення немайнових прав кредитора на честь, гідність, ділову репутацію будуть вторинними (похідними) від порушення кореспондуючого обов'язку суб'єктивного права вимоги. А це свідчить про відсутність причинно-наслідкового зв'язку між невиконанням обов'язку боржника та порушенням абсолютного немайнового права, що виключатиме покладення відповідальності на боржника [6, с. 414-416].

З огляду на наведене доцільно звернутися до вирішення даного питання у законодавстві країн ЄС. А.Б. Гриняк констатує, що принцип відшкодування шкоди у разі порушення або невиконання договору у західних державах зводиться до того, щоб поставити потерпілу сторону в таке становище, при якому вона по-

чувалася б так, наче договір виконано належним чином [7, с.405]. Учений справедливо відзначає, що на увагу заслуговує своєрідний підхід до цього питання в англо-американському праві, у якому при відшкодуванні шкоди немає різниці між шкодою матеріальною та нематеріальною. Як зазначає А.Б. Гриняк, англійська доктрина розмежувавши підстави відповідальності не поставила відшкодування моральної (немайнової) шкоди в залежність від відшкодування шкоди матеріальної і не обмежила це відшкодування тільки сферою деліктів. Більше того, за загальним правилом при присудженні відшкодування за майнову шкоду, суд не зобов'язаний керуватися розміром завданої шкоди, а може накласти на нього відповідальність не тільки в кількості спричиненого, а й понад цю кількість, а залишок, що перевищує дійсні збитки, є винагородою за моральну шкоду [7, с. 406]. Абсолютно слушною є думка ученого про те, що такий підхід англійської доктрини якраз не робить інститут моральної (немайнової) шкоди похідним, другорядним, таким, що заслуговує на увагу тільки в силу того, що його передбачає чітко окреслена норма.

У країнах романо-германської системи права питання відшкодування моральної (немайнової) шкоди за порушення договірних зобов'язань вирішується по-різному. Так, Цивільний кодекс Франції та законодавство Швейцарії не обмежують вимоги про відшкодування моральної шкоди у договірних відносинах. Законодавство цих країн не обмежує вимоги про відшкодування збитків у договірних відносинах тільки матеріальною шкодою. Натомість у Німецькому цивільному уложенні встановлюється, що відшкодування моральної (немайнової) шкоди можливе тільки у випадках, прямо передбачених законом. Допускаючи конкуренцію позовів, суди ФРН керуються правилом, відповідно до якого моральна (немайнова) шкода за порушення договірного зобов'язання може бути відшкодована лише в тому випадку, якщо в потерпілого є підстави одночасно і для деліктного позову [7, с.406-407].

13 листопада 2019 року Касаційний цивільний суд у справі №216/3521/16- ц звернувся до Великої Палати Верховного Суду з приводу формування єдиної правозастосовної практики у спорах

про стягнення компенсації моральної шкоди за порушення умов договору.

Колегія суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду підкреслює, що різний підхід до стягнення збитків та компенсації моральної шкоди і відповідно різні умови для застосування статей ЦК України (зокрема, 22 і 23), не може розглядатися в контексті динамічного розвитку судової практики і забезпечити розумну передбачуваність судових рішень. Колегія суддів вважає, що компенсація моральної шкоди за порушення цивільно-правового договору може бути стягнута на підставі статті 23 ЦК України навіть у тих випадках, коли умовами договору право на компенсацію моральної шкоди не передбачено та не містять таких вказівок норми ЦК України чи іншого закону, що регулюють відповідний вид договору.

Враховуючи обставини справи, колегія суддів вважає, що є очевидна необхідність формування єдиної правозастосовної практики у спорах про стягнення компенсації моральної шкоди за порушення договору для забезпечення розумної передбачуваності судових рішень, а тому справа містить виключну правову проблему і її вирішення необхідне для забезпечення розвитку права та формування єдиної правозастосовної практики.

Велика Палата Верховного Суду при розгляді справи № 216/3521/16-ц 01.09.2020 р. дійшла наступного висновку: вирішуючи спір щодо відшкодування моральної шкоди за порушення споживчого договору, зокрема у справі про порушення банком зобов'язання з повернення вкладу, суди мають враховувати, що моральна шкода за порушення цивільно-правового договору може бути компенсована і в тому разі, якщо це прямо не передбачено законом або тим чи іншим договором, і підлягає стягненню на підставі статей 16 та 23 ЦК України і статей 4 та 22 Закону про захист прав споживачів навіть у тих випадках, коли умовами договору право на компенсацію моральної шкоди не передбачено [8].

Погоджуючись із вищенаведеним висновком Великої Палати Верховного Суду, можна тільки додати, що виходячи з положень статей 16 і 23 ЦК України та змісту права на відшкодування моральної шкоди в цілому як способу захисту суб'єктивного цивіль-

ного права, компенсація моральної шкоди повинна відбуватися у будь-якому випадку її спричинення – право на відшкодування моральної (немайнової) шкоди виникає внаслідок порушення права особи незалежно від наявності спеціальних норм цивільного законодавства.

1. Гришук О.В. *Право людини на компенсацію моральної шкоди (загальнотеоретичні аспекти): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. К., 2002. 20 с.*
2. *Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 31.03.1995 р. №4 (у редакції від 27.02.2009 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004700-95#Text>. (дата звернення: 01.03.2021р.).*
3. *Постанова Верховного Суду України від 06 червня 2012 р. у справі №6-49цс12. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/24976442> (дата звернення 01.03.2021 р.).*
4. *Постанова Великої Палати Верховного Суду від 20 березня 2019 року у справі №761/26293/16-ц. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/81574008>. (дата звернення 01.03.2021 р.).*
5. *Постанова Верховного суду України від 24 лютого 2016 року по справі №6-1790цс15. URL: https://zakon.cc/court/document/read/85678980_af3e81b9. (дата звернення 01.03.2021 р.).*
6. *Кот О.О. Здійснення та захист суб'єктивних цивільних прав: проблеми теорії і практики: монографія. Київ: Алерта, 2017. 494 с.*
7. *Відшкодування моральної та матеріальної шкоди: навчальний посібник / За ред. М.К. Галянтюча. К.: Юрінком Інтер, 2011. 624 с.*
8. *Постанова Великої Палати Верховного суду від 01 вересня 2020 року у справі № 216/3521/16-ц. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/91644731>. (дата звернення 01.03.2021 р.).*

Банасевич І.І. Відшкодування моральної шкоди як спосіб захисту прав споживачів

Статтю присвячено вирішенню проблеми відшкодування моральної шкоди за порушення прав споживача виходячи із універсальності даного способу захисту цивільних прав та інтересів. У науковій статті на основі аналізу наукової літератури, чинного законодавства та судової практики досліджено проблему можливості застосування відшкодування моральної шкоди як способу захисту порушених прав сторін споживчого договору, критеріїв оцінки розміру заподіяної моральної шкоди, встановлення розміру компенсації. Зроблено висновок про те, що, виходячи з положень статей 16 і 23 ЦК України та змісту права на відшкодування моральної шкоди в цілому як способу захисту суб'єктивного цивільного права, компенсація моральної шкоди повинна відбуватися у будь-яко-

му випадку її спричинення. На основі аналізу судової практики встановлено, що право на відшкодування моральної (немайнової) шкоди виникає внаслідок порушення права особи незалежно від наявності спеціальних норм цивільного законодавства. У статті доведено, що відшкодування моральної шкоди є універсальним способом захисту порушених прав споживачів, який підлягає застосуванню навіть у тих випадках, коли умовами договору право на компенсацію моральної шкоди не передбачено.

Ключові слова: споживач, права споживача, договір за участю споживачів, відшкодування моральної (немайнової) шкоди, універсальний спосіб захисту, інститут захисту прав споживачів.

Banasevych I.I. Compensation for hedonic damage as a way to protect consumer rights

The article is devoted to solving the problem of compensation of the hedonic award for violation of consumer rights based on the universality of this method of protection of civil rights and interests. The scientific article, based on the analysis of literature, current legislation and case law, examines the problem of the possibility of moral damages as a way to protect the violated rights of the parties to the consumer contract, criteria for assessing the amount of hedonic damage compensation. It is concluded that, based on the provisions of Articles 16 and 23 of the Civil Code of Ukraine and the content of the right to compensation for hedonic damage in general as a way to protect subjective civil law, compensation for hedonic damage should occur in any case. Based on the analysis of case law, it is established that the right to compensation for hedonic (non-pecuniary) damage arises as a result of violation of a person's right, regardless of the existence of special rules of civil law. The article proves that compensation for non-pecuniary damage is a universal way to protect violated consumer rights, which is applicable even in cases where the terms of the contract do not provide for the right to compensation for hedonic damage.

Key words: consumer, consumer rights, contract with consumer participation, compensation for hedonic (non-pecuniary) damage, universal method of protection, institute of consumer protection.

Васильєва В.В.

ДИСТАНЦІЙНА ФОРМА РЕАЛІЗАЦІЇ КОРПОРАТИВНИХ ПРАВ УЧАСНИКОМ ТОВАРИСТВА

УДК 347.7

Право на участь в управлінні товариством через участь у прийнятті рішень загальними зборами є одним із визначальних корпоративних прав, що належить учаснику товариства. На сьогодні, час диктує нові форми реалізації корпоративних прав